

АНОТАЦІЇ

Попович Ігор Степанович. Регулятивна функція соціальних очікувань особистості. У статті висвітлено результати дослідження регулятивної функції соціальних очікувань особистості. Розглянуто соціальні очікування як феномен, що породжує структурно-змістову цілісність «Я» і забезпечує її функціонування. Досліджено і теоретично обґрунтовано механізми неочікуваної й очікуваної дії міжособистісної взаємодії, показано як здійснюється трансформація цих дій в міжособистісній взаємодії. Відмічено, що через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації відбувається поширення існуючих особистісних норм на інших учасників взаємодії, вироблення нових норм, які з особистісних часто трансформуються в групові, і навпаки. Доведено, що сформовані регулятивні системи змінюють сприйняття і ставлення як до самого себе, так і до оточуючих, і позначаються на змістових та динамічних параметрах соціальних очікувань, що і є реалізацією регулятивної функції соціальних очікувань в міжособистісній взаємодії.

Ключові слова: соціальні очікування, самооцінка, міжособистісна взаємодія, людські взаємини, неочікувана дія, очікувана дія.

Попович Игорь Степанович. Регуляционная функция социальных ожиданий личности. В статье поданы результаты исследования регуляционной функции социальных ожиданий личности. Рассмотрено социальные ожидания как феномен, порождающий структурно-содержательную целостность «Я» и обеспечивающий её функционирование.

Исследовано и теоретически обосновано механизмы неожиданного и ожидаемого действия, показано как осуществляется трансформация этих действий в межличностном взаимодействии. Отмечено, что благодаря согласованным процессам интериоризации и экстериоризации происходит распространение личностных норм на других участников взаимодействия, выработка новых норм, которые из личностных часто трансформируются в групповые, и обратно. Доказано, что сформированные регуляционные системы меняют восприятие и отношение как к себе, так и к окружающим, и воздействуют на содержательные и динамические параметры социальных ожиданий, что и является реализацией регуляционной функции социальных ожиданий в межличностном взаимодействии.

Ключевые слова: социальные ожидания, самооценка, межличностное взаимодействие, человеческие взаимоотношения, неожиданное действие, ожидаемое действие.

Popovych Igor Stepanovych. Regulatory function of social expectations of a person. The results of research of regulatory function of social expectations are reflected in human mutual relations are reflected in the article. Social and psychological expectations are considered as phenomenon which generates structurally semantic integrity of «self» and provides its functioning. It is researched and in theory grounded mechanisms of unexpected and expected action of personality interaction, it is showed how the transformation of these actions is carried out in personality interaction. It is marked, that through the self-concerted processes of intériorisation and exteriorization the distribution of existent personal norms on other participants of interaction takes place, also making of new norms, which from personal are often transformed in a group and vice versa. It is proved that formed regulatory systems change the perception and relation both to itself and to surroundings and affect semantic and dynamic descriptions of levels of formation of social and psychological expectations of a person, what is realization of regulatory function of social and psychological expectations in human relations.

Key words: social expectations, self-concept, personality interaction, human relations, unexpected action, expected action.

РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими чи практичними завданнями. Дослідження регулятивної функції соціальних очікувань особистості продовжує наукові пошуки автора [6], [7], і є спробою детального дослідження однієї з функцій очікувань у контексті міжособистісної взаємодії.

Проблеми саморегуляції поведінки особистості, міжособистісної взаємодії та людських взаємин складають коло наукових інтересів величезної кількості науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних. Людські взаємини – це контакти, зв'язки двох або більше людей, в результаті яких відбувається зміна їхніх суджень, оцінок, ставлень, настановлень, поведінки та діяльності. Глибина, багатоманітність, прогнозованість і непрогнозованість людських взаємин повною мірою залежать від унікальності і неповторності людини. Людські взаємини завжди представляли і будуть представляти величезний науковий інтерес тих науковців, об'єктом вивчення яких є людина.

Здійснивши низку наукових пошуків пов'язаних із соціальними очікуваннями як базовою складовою системи регуляції соціальної поведінки особистості; з впливом соціальних очікувань на ефективність міжособистісної взаємодії, з особливостями людських взаємин, наш науковий інтерес привернула регулятивна функція соціальних очікувань особистості.

Наукові джерела недостатньо розкривають сутність, механізми та психологічний зміст регулятивної функції соціальних очікувань. На наш погляд, потребує скрупульозного вивчення регулятивний вплив рівнів сформованості соціальних очікувань, самооцінки як стрижневої складової соціальних очікувань на зміст та динаміку людських взаємин.

З огляду на висвітлені міркування, очевидною є **теоретична і практична**

актуальність запропонованої теми дослідження.

Мета роботи полягає у дослідженні регулятивної функції соціальних очікувань особистості.

У дослідженні ми спираємося на **праці, які присвячені проблемі** саморегуляції поведінки особистості, міжособистісної взаємодії, людських взаємин. Саморегуляцію поведінки особистості досліджували: М.І.Бобнєва [2], М.Й.Боришевський [3], І.І.Чеснокова [9]. Міжособистісну взаємодію, людські взаємини вивчали Р.Бернс [1], М.Й.Боришевський [4], Я.Л.Коломінський [5], С.П.Тищенко [8], Т.Шибутані [10].

Наукова новизна полягає у тому, що предметом нашого дослідження є регулятивна функція соціальних очікувань особистості.

Дослідження соціальних очікувань як регулятора людських взаємин має вагоме **теоретичне значення**, оскільки отримані наукові результати дають можливість глибше пізнати особливості взаємовпливу рівнів сформованості соціальних очікувань та самооцінки на поведінку та взаємини людини, а також поведінки та взаємин людини на рівні сформованості соціальних очікувань.

Практична значущість полягає у розв'язанні нагальних завдань саморегуляції поведінки особистості, міжособистісної взаємодії, що має вагоме значення у налагодженні ефективної співпраці, сприяє тривалим доброзичливим людським взаєминам. Отримані результати дослідження можуть бути використані психологами, педагогами, соціальними працівниками для вивчення людських взаємин, міжособистісної взаємодії досліджуваних, як в науковому плані, так і під час організації навчально-виховного чи виробничого процесів. Також результати будуть цікаві тим, хто прагне будувати з оточуючими тривалі доброзичливі взаємини.

Соціальні очікування як базова складова системи регуляції соціальної поведінки особистості поєднує в собі сферу «Я» та «не-Я» особистості. Соціальні очікування є результатом впливу соціального середовища, тобто утворюються під «тиском соціуму», та під «тиском «Я», який залежить від індивідуально-психологічної сутності особистості. Соціальні очікування є

вимогами, що пред'являються одним соціальним суб'єктом – індивідом, групою, спільнотою, – іншим соціальним суб'єктам поведінки, і навпаки. Безумовно, соціальні очікування – це складне психологічне утворення, зміст якого залежить від рівня розвитку людини, її індивідуально-психологічних особливостей, від складових її самосвідомості: самооцінки, домагань, рефлексивності, а також таких складних інтегрованих форм самосвідомості як образ «Я» та Я-концепція.

Щоб пізнати глибинну сутність, дослідити одну з важливих функцій соціальних очікувань людини, варто розглянути соціальні очікування як соціально-психологічне утворення, що породжує структурно-змістову цілісність «Я» і забезпечує його функціонування. Соціальні очікування є феноменом, який передбачає узгодженість трьох аспектів:

- когнітивного (сукупність знань суб'єкта про самого себе, а також уявлення про те, як його сприймають, оцінюють, розуміють інші суб'єкти взаємодії);
- емоційно-ціннісного (оцінка та самооцінка особистістю якостей, дій, вчинків, та формування на цій основі певного ставлення як до суб'єктів взаємодії, так і до самої себе);
- регулятивного (здатність суб'єкта регулювати свою діяльність і поведінку, узгоджувати очікування, сподівання інших з власними думками, бажаннями, діями, враховувати їх ймовірні реакції, і навпаки).

Регулятивна функція соціальних очікувань пов'язана з самооцінкою, рівнем домагань, самоочікуваннями, інформацією, думками, бажаннями, діями кожного учасника взаємодії. Те, чого очікує людина визначається не тільки самооцінкою та рівнем її домагань, а й інформацією про інших людей, з якими вона взаємодіє, думкою яких дорожить, цінує їх чи нехтує, оскільки негативна інформація про учасника взаємодії впливає на зміст когнітивної складової. Інформація про тих людей, чиєю думкою людина нехтує, вносить певні коригування в соціальні очікування, підтверджуючи їх правильність чи

спростовуючи їх. Будь-яка інформація про іншого учасника взаємодії позначається на соціальних очікуваннях.

Людські взаємини є тим сприятливим соціальним полем, де найрельєфніше відображаються соціальні очікування. Вони відповідно, здійснюють вплив на такі складові самосвідомості особистості, як самооцінка, домагання, рефлексивність. Володіння інформацією про соціальні норми, традиції, звичаї, релігійні, політичні вподобання значущих інших позитивно позначається на рівні сформованості соціальних очікувань, і слугує тією стабільною когнітивною складовою, яка визначає регулятивний, коригувальний, орієнтувальний впливи на учасника взаємодії. Безумовно, поведінкова складова, а саме прояв регулятивної функції, знаходяться в органічній єдності з сукупністю знань про іншого учасника взаємодії, починаючи з елементарних, поверхневих знань – і до базових, що складають основу Я-концепції особистості. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, опанування нових сфер діяльності впливають на змістові й динамічні характеристики когнітивної складової зокрема, і соціальних очікувань в цілому. Зміна рівнів сформованості соціальних очікувань відбувається завдяки постійній апробації отриманої інформації, виробленні нових оцінок, суджень, ставлень, що в свою чергу спонукає людину до відповідних дій, вчинків, поведінки, діяльності.

Неочікувані вчинки, дії людини можуть сприйматися як щось негативне чи взагалі осудне. Неочікувані дії для інших учасників взаємодії є прогалиною інформації про дану людину чи ситуацію. Це, в свою чергу, створює ще більшу прогалину у судженнях, оцінках. Є відсутнім емоційно-ціннісне навантаження. Останнє виключає ймовірні варіанти чи сценарії розвитку подій, які можуть народитися у людській уяві, тому для оточуючих дії такого учасника взаємодії є неочікуваними. Звичайно, за змістом вони можуть бути як позитивні, так і негативні. Покажемо схематично на рис.1 механізм неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії.

Після того, як неочікувана дія відбулася, робота механізму неочікуваної дії міжособистісної взаємодії іде у зворотному напрямку. Дія, вчинок чи поведінка учасника взаємодії вже стали реальним фактом, який відбувся у часі і просторі, що викликало у оточуючих, інших учасників взаємодії певні оцінки, судження, похвалу чи осуд.

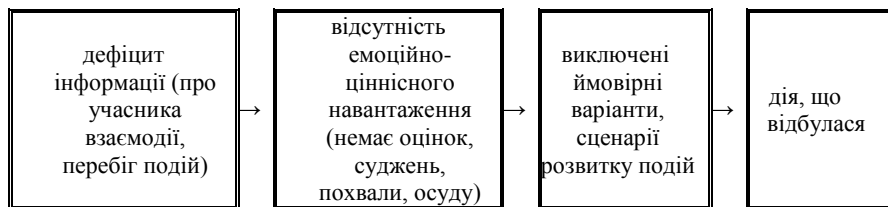

Рис.1. Механізм неочікуваної дії міжособистісної взаємодії

Неочікувані дії на зворотному шляху набувають емоційно-ціннісного навантаження, що супроводжується відповідно інформаційним навантаженням, здійсненням коригування інформації. Тобто відбувається уточнення тієї сукупності знань про учасника взаємодії чи перебіг подій, які у зв'язку з неочікуваними діями зазнали змін, і варто ці знання доповнити чи взагалі змінити. Таким чином, якісно нові змістові характеристики соціальних очікувань підлягають знову апробації у людських взаєминах, і цей процес носить перманентний характер.

Ми детально розглянули соціально-психологічний зміст неочікуваної дії міжособистісної взаємодії, розкрили механізм, завдяки якому здійснюється трансформація неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії. Покажемо схематично на рис.2 механізм очікуваної дії міжособистісної взаємодії.

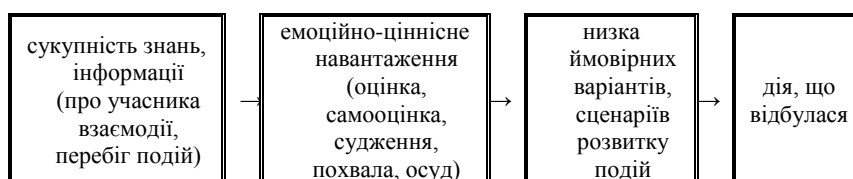

Рис.2. Механізм очікуваної дії міжособистісної взаємодії

Після того, як очікувана дія відбулася, робота механізму очікуваної дії міжособистісної взаємодії, як і при неочікуваній дії, іде у зворотному напрямку. У першому варіанті ця робота спочатку супроводжується емоційно-ціннісним навантаженням, потім інформаційним, а у другому – ці процеси мали місце на початковій стадії протікання очікуваної дії, а на зворотній стадії вже відбувається своєрідна перевірка, у певній мірі порівняння реального перебігу подій і очікуваного, та інформаційне доповнення, отримання нових знань. Ці процеси меншою мірою супроводжуються емоційно-ціннісним навантаженням. Варто зазначити, що в неочікуваній дії і в очікуваній дії є спільний останній етап – «дія, що відбулася». Він є тією відправною точкою, яка слугує своєрідним взірцем для реагування і коригування соціальних очікувань учасників взаємодії.

У тривалих людських взаєминах соціальні очікування відображають об'єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного учасника взаємодії очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, що відповідають його місцю в системі спільної діяльності. Якщо його поведінка не відповідає цим очікуванням, це викликає відповідну реакцію учасників взаємодії – соціальні санкції. Як зазначає М.І.Бобнева [2], іноді самі очікування розглядають як різновид соціальних санкцій, що впорядковують систему людських взаємин, взаємодій у групі. Вагоме значення у ефективній міжособистісній взаємодії, функціонуванні малої групи має інтерналізація різних санкцій. Учасники взаємодії контролюють свою поведінку і очікують схвалення чи осуду з боку інших учасників взаємодії, в першу чергу значущих інших. Людська поведінка набуває певної впорядкованості, яка є результатом дотримання соціальних очікувань, а відповідно і норм, оскільки очікування «правильної» або «належної» поведінки асоціюються з наявністю легітимності, узгодженості, що передбачають групові норми [2, с.90].

Соціальні очікування, так само як і норми, можуть формуватися будь-яким учасником взаємодії і носити індивідуальний характер. В такому випадку

вони носять назву «особистісних норм», звичайно маючи соціально зумовлений зміст. Особистісні норми здійснюють регулятивний вплив на зміст міжособистісної взаємодії. Через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації здійснюється поширення існуючих норм на інших учасників взаємодії, вироблення нових норм, які з особистісних часто трансформуються в групові, і навпаки. Особистісні норми співвідносяться з уявленнями людини про саму себе. Порушення норм зумовлює виникнення у неї почуття провини, самоосуду, протесту проти своїх власних дій, втрату поваги до себе. Дотримання особистісних норм, як зазначає М.І.Бобнева [2], пов'язане з почуттям гордості, високою самооцінкою, самоповагою, впевненістю в правильності своїх дій і позицій [2, с.95].

Соціальні очікування мають місце не тільки в спілкуванні, людських взаєминах, але і в конкретній діяльності. На їх зміст впливають контакти, стосунки, взаємини з іншими учасниками взаємодії, а особливим чином позначається успіх чи невдача людини в житті чи окремій діяльності. Низька оцінка себе, яка склалася в порівнянні з досягненнями, та низькі оцінки, які отримує людина від учасників взаємодії, зокрема значущих інших, є основою виникнення не тільки заниженої самооцінки в цілому, а й сприятливим полем для формування неадекватних соціальних очікувань. Самооцінка є стрижневим компонентом соціальних очікувань. Негативний попередній досвід, низька самооцінка практично не можуть гарантувати об'єктивні соціальні очікування, оптимальний їх рівень, навіть в незнайомому середовищі, де спілкування і контакти відбуваються вперше. Завищена самооцінка спонукає до самовпевненості, відсутності критичності та самокритичності, очікування легкого результату, що призводить до невдач. Самооцінка є критерієм соціальних очікувань, який володіє високою асимілятивною здатністю. Регулятивний вплив самооцінки на рівень сформованості соціальних очікувань реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію. Інтернальні процеси сприяють засвоєнню зовнішніх соціальних зразків поведінки, групових норм, людських взаємин і трансформації їх у внутрішні психічні утворення,

суб'єктивні уявлення, особистісні норми. Екстернальні процеси здійснюють зворотні перетворення. Ці два процеси взаємоузгоджені, володіють високою регулятивною здатністю і кардинально впливають на змістові та динамічні параметри самооцінки і соціальних очікувань.

У попередніх наукових пошуках [6] ми показали, що самооцінка і соціальні очікування складають двосторонній взаємоузгоджений механізм взаємовпливів. Завищена самооцінка впливає на соціальні очікування, а вони – безпідставні. Відповідно, постійні неадекватні проєкції в майбутнє, необґрунтовані сподівання, соціальні очікування, що не справджуються, зіпсовані людські взаємини є тим матеріалом, який здатний безперервно впливати на формування самооцінки особистості. Цей вплив здійснюється перманентно, впродовж тривалого часу і спонукає перехід якісних змін у кількісні, навіть у такому складному психологічному утворенні, як самооцінка. Двосторонність взаємоузгодженого механізму впливу полягає у тому, що під час психокорекції самооцінки особистість проходить складніший етап змістових перетворень завдяки змінам у когнітивній складовій, які спонукають зміни в емоційно-ціннісній складовій, що відбуваються завдяки рефлексії. Кількісні і якісні зміни емоційно-ціннісної складової, а саме зміни в оцінці, ставленні людини, спонукають зміни у її висловлюваннях, поведінці, тобто в поведінковій (регулятивній) складовій. Рефлексія як аналіз власної діяльності, своїх вчинків та якостей, що в ній проявляються, «обслуговує» становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регулятивні системи. Сформовані відповідні регулятивні системи змінюють сприйняття і ставлення як до самого себе, так і до оточуючих, і позначаються на змістових та динамічних параметрах соціальних очікувань особистості. Це і є реалізацією регулятивної функції соціальних очікувань в міжособистісній взаємодії.

Аналіз результатів дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

Людські взаємини є тим сприятливим соціальним полем, на якому найрельєфніше відображаються соціальні очікування, що здійснюють

відповідний вплив на такі складові самосвідомості особистості, як самооцінка, домагання, рефлексивність.

Дослідили і теоретично обґрунтували соціально-психологічний зміст неочікуваної дії і очікуваної дії в міжособистісній взаємодії, розкрили їх механізми, завдяки яким здійснюється трансформація неочікуваної дії та очікуваної дії в міжособистісній взаємодії.

Соціальні очікування окремого учасника взаємодії мають індивідуальний характер, і в такому випадку вони носять назву «особистісних норм», звичайно маючи соціально зумовлений зміст. Особистісні норми здійснюють регулятивний вплив на зміст міжособистісної взаємодії. Через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації відбувається поширення існуючих норм на інших учасників взаємодії, вироблення нових норм, які з особистісних часто трансформуються в групові, і навпаки.

Регулятивний вплив самооцінки на рівень сформованості соціальних очікувань реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію. Регулятивні системи самооцінки змінюють сприйняття і ставлення людини як до самої себе, так і до оточуючих, і позначаються на змістових та динамічних параметрах соціальних очікувань особистості. Це і є реалізацією регулятивної функції соціальних очікувань в міжособистісних взаєминах.

Література:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / [пер. с англ. М.Б.Гнедовский, М.А.Ковальчук] – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения : [монография] / М. И. Бобнева. – М. : Наука, 1978. – 311 с.
3. Боришевский М. И. Развитие саморегуляции поведения школьников : дис. ... в форме науч. докл. д-ра психол. наук : 19.00.07 / Боришевский Мирослав Иосифович. – М., 1990. – 77 с.

4. Боришевський М. Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості: [метод. посіб.] / М. Й. Боришевський. – К. : Знання, 1974. – 48с.
5. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности) : [учеб. пособ. – 2-е изд., доп.] / Я. Л. Коломинский. – Мн. : ТетраСистемс, 2000. – 432 с.
6. Попович І. С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : [зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д.] – К. : «ГНОЗІС», 2010. – Т.ХІІ, – ч.3. – С. 326–333.
7. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах : [монографія] / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ ХМД, 2009. – 240 с.
8. Тищенко С. П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості / С. П. Тищенко // Психологія: [респ. наук.-метод. зб.] – К. : Рад. школа, 1976. – В.15. – С. 108–115.
9. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М. : Наука, 1997. – 144 с.
10. Шибутани Т. Социальная психология: [пер. с англ. О. А. Полищук] / Т.Шибутани. – Ростов н/Д.: «Феникс», 2002. – 544с.